

„ЯВОРОВ — РАЗДВОЕНИЯТ И ЕДИННИЯТ“,
сборник. С., БП, 1980. 678 с.

Интересът към живота, личността и творчеството на П. К. Яворов от негово време до днес е претърпял дълга еволюция. В истините за поета и оценките за него своеобразно се пречупват вълненията и тревогите, нравствените норми и естетическите разбирания на времената и поколенията. Преоткриването на поет от ранга на Яворов е достояние и задължение на всяко поколение, то е процес, неразривно свързан с живота на нацията, с нейното народно-историческо самознание и самочувствие. В този смисъл нашата съвременност като че беше изпаднала в дълг към Яворов. Трябваше да дойде и да отзвучи стогодишнината на поета, за да си дадем сметка, че е дошло времето за един нов прочит на Яворовото творчество, за един пречистен поглед към трагичната му човешка участ. И макар че научните сесии и чествания са едно, а пътят в осмислянето и преоткриването на един творец — друго, стогодишнината на Яворов се оказа богато ознаменувана с немалко постижения във всеобхватното разглеждане и търкуване на личността и творчеството му. Тук имам пред вид както конкретните изследвания върху Яворовата проблематика (Ст. Илиев, П. Данчев, Н. Гайдаров и др.), така и по-общите, свързани с нарасналия интерес към проблемите на символизма и модернизма у нас. Съвременният литературен момент се оказа назрял и благоприятен, за да предизвика необходимия диалектически скок в идейно-естетическите оценки и разбирането на всеостранното Яворово дарование. В очертанията на тези насоки и тенденции сборникът „Яворов — раздвоеният и единният“ заема откритващо се място. Обединил в съдържанието си статии, прочетени като доклади на научните сесии в София и Чирпан през януари на 1978 г., със своята проблематика и стремеж към всеобхватност сборникът е придобил характер на своеобразна монография. Големия са основанията на неговия съставител Стоян Илиев да го нарече „етапен в областта на яворовознанието“.

На първо място това е така, защото сборникът до голяма степен отразява равнището на нашата съвременна литературно-историческа и литературнотеоретическа мисъл, в него е отразен диалогът между няколко по-

коления литератори по един от значимите и постоянни проблеми на литературното ни развитие — проблемът за явлениято Яворов в българската литература, за мястото му в литературния процес и социалното битие на нацията, за измеренията на неговата творческа и житейска драма; той е обединил опита върху основата на тези в известен смисъл частни въпроси, да се направят основни заключения и изводи, отнасящи се до същностни и характерологични черти с по-голям литературно-исторически и естетически обхват; налице е стремежът фактите и явленията да се обясняват, а не да се заклеймяват от позициите на предпоставени тези, да се търси тяхното историческо обяснение върху базата на качествено нов методологически подход.

Историческият опит на нашето литературнознание показва, че оценката и преоценката на Яворовото творчество не може да се осъществи без връщането към Ботевата традиция. Проблемът за Ботевото начало присъства в голяма част от изследванията в сборника. Неслучайно върху концептуалното отношение Ботев — Яворов са изградили статии си представителите на академичната мисъл, чийто изследователски труд е бил насочен към преценка и размисъл върху негативното и позитивното, върху постигнатото и дължимото в оценките на тази връзка и отношение. Новото тук не е в сравнението и противопоставянето, а в опита да се открият измеренията на духовното родство, да се очертаят особеностите на характерологичното и психологичното в неговите съществени индивидуални вибрации в изявите и съдбата на творческата личност; в опита да се проследят художествените превъплъщения на заложеното революционно и творческо начало.

При някои изследователи прави впечатление стремежът към новаторство в интерпретациите, към откриване на собствен изследователски периметър и принос в разрешаването на въпросите и проблемите. Например в разсъжденията си върху типологията на философското начало у Яворов Петър Велчев прави оригиналният си не само като метафора обобщение, че „това, което у Ботев е искра на мисълта, някаква светкавица, озарила за миг глъбините на битието, у Яворов става концепция, превръща се в сложен, противоречив, йерархично устроен душевен интериор“. Със статията си „Ав-

тобиографизмът в творчеството на Яворов“ Михаил Неделчев регистрира подчертано открителска позиция в разглеждането на един на пръв поглед достатъчно девалвиран от прекалена „описателност“ проблем. Като проследява Яворовата „насоченост към автобиографизъм“ в определен период на личното му битие, той прави опит да очертае особеностите на „митът Яворов“, който „все още търси своята стабилност, все още не е така убедителен за всички“, за разлика от Ботеви (отново Ботев) — „отдавна вече цялостен, единен, ненакърним“.

На богатата тематична и методологична основа в сборника се поставя и разглежда проблемът за Яворов и традициите в българската литература. Разбира се, няма творец, който да се издига във всякакъв национален и временен контекст. По различни начини и пътища всеки е свързан с традициите, минали и бъдещи. Но проблемът добива особено значение, когато става въпрос за творец като Яворов, при когото традициите са сплетени във възел, в който особено сложно се събират различни посоки и направления — за поет, при когото е така очевидно категоричното изчерпване на едни традиционни линии и началото на нови, основополагащи за по-нататъшното развитие на литературата ни. Освен новия поглед за Ботевото начало у Яворов в сборника като цяло сериозно се поставя въпросът за Яворов и традициите изобщо. И тук се наблюдава многопосочност, стремеж да се огледа проблемът от различни страни в различни посоки — и в отношението на твореца към непосредствените му предшественици и съвременници (М. Неделчев, Йорд. Василев, Ст. Михайлова, Ив. Сарандев), и съдбата на Яворовото начало в последвалото развитие (Ел. Димитрова, Елка Константинова, Б. Вапцарова).

Сред последните, сродни в тематичната си насоченост статии се откроява работата на Елка Константинова. Нейните сравнения и съпоставки определено излизат от ограничените рамки на двойката Яворов—Лилев и тя се превръща в повод за интересни наблюдения върху проблематиката на символизма у нас. Авторката се противопоставя на традиционното възприемане на редица термини и понятия, свързани с европейския символизъм, и подчертава необходимостта те да бъдат разчетени във връзка с онова съдържание, което внася в тях българският вариант на течението и неговите ярки български представители.

Съвсем естествено е един от най-големите поети на България, с необикновена творческа участ и житейска съдба, да бъде поставен и разгледан на равнището на европейското и световното развитие на литературата, да се подчертае духовното му родство с големите европейски и световни представители на художествената мисъл, да се открие живата му връзка и участие в общия литературен процес на континента и планетата. Към това са били

насочени усилията на В. Колевски, П. Русев, В. Велчев, Н. Георгиев, П. Велчев, Ст. Илиев, С. Хаджикосев, Жак Ескенази, както и на някои от авторите, за които вече споменах. Особено положителен е фактът, че в сборника откриваме първия опит да се обхванат равносложно всички страни на Яворовата творческа личност, че той отбелязва преодоляване на тенденцията да се дава преднина на поета Яворов, като се поставя на втори план драматургът и съвсем бегло и между другото да се споменава за белетриста и публициста Яворов.

Статие, посветени на драматургията, прозата и публицистиката на Яворов, са приносни и с издирения богат фактологически материал, и със стремежа за съвременно интерпретиране и осмисляне на тяхната естетическа стойност, на мястото им в литературното развитие на твореца и националния литературен процес.

В същността на изследването си върху Яворовата драматургия Пеню Русев е поставил следните основни задачи: „първо, да очертае художествения език и художествената структура на Яворовите драми, като ги сравни с някои от драмите на М. Метерлинг, Х. Ибсен, А. Чехов и М. Горки, и, второ, да изследва и покаже социалистическите моменти и тенденции в драматургията на Яворов, останали неразкрити досега“. Авторът аргументирано доказва чрез анализа си, че двете Яворови драми са „модерни“, написани „в духа и с похватите и средствата, пък и с майсторството“ на посочените големи европейски драматурзи от края на XIX и началото на XX в. Според П. Русев недооценката на Яворов като драматург се крие в недостатъчната подготовка на тогавашния читател и зрители, който дълго не е бил в състояние да осмисли художествената структура на неговите драми, да разбере многозначността на неговия език и художествени средства. Трябвало е да минат десетилетия, българският театър да натрупа богат творчески опит, да порасне нивото на българската публика, за да бъдат разчетени от специалистите и разбрани от публиката Яворовите драми, да се измени основно отношението към тях. Подчертано убедителни са изводите на П. Русев, че социалистическите идеи и образите — техни носители — в Яворовите драми не са изкуствено привнесени, а са резултат на дълбоко познаване и вникване на автора в съвременната му действителност, но те могат да останат неовладени, неразкрити, ако не се разкрие и сценично претвори идейно-философският и лирико-сатиричният характер на творбите. П. Русев насочва не само към онези качества на Яворовите драми, които ги правят едни от най-хубавите в българската литература, но и към тяхното винаги актуално звучене, способността им да се „обогатяват“ — като възприемането им става все по-задълбочено и творческо.

Но ако Яворовите драми са останали недоразбрани и поради това често отричани от неговите съвременници, то постиженията на поета в областта на прозата, публицистиката и критиката са отминавани с мълчание не само от неговите съвременници, но и много по-късно до наши дни. Статията на Йордан Василев, посветена на Яворовата проза, темпераментно се противопоставя на тази установена инерция. Авторът търси причините за това критическо и читателско недоглеждане в няколко посоки, между които най-важните според него са: особеностите на литературния момент, който отдава по-голямо внимание на поетическите изяви, и особеностите на литературното мислене, неговите темпове на разгръщане, неговите предубеждения. Може би авторът недостатъчно точно е дозирал навсякъде патоса на полемичния си тон, отправен към миналото, но не би могло да се отрече, че до голяма степен той е оправдан в своите изводи, насочени към качествено новите съвременни характеристики на Яворовата проза.

На Яворовата публицистика са посветени две различни по проблематика статии (В. Колевски и Е. Фурнаджиева). В. Колевски дава оценка главно на идейната и идеологическата страна на Яворовата публицистика, като подчертава, че становището на Яворов по отношение съдбата на Македония и Одринско е близко до становището на Димитър Благоев и тесните социалисти по това време. По-подробен и изчерпателен е авторът при огледа на критическата дейност на поета, където проследява отношението му към Чехов и Горки и редица български писатели — негови предшественици и съвременници.

Е. Фурнаджиева разглежда публицистиката на Яворов от друга гледна точка. Нейната статия „Затруднения при установяване авторството на Яворов в публицистиката“ ни изправя пред сложния проблем за атрибуцията на Яворовата публицистика. Тя анализира грешките и пропуските в това отношение, допуснати във всички досегашни издания на поета, и посочва, че те произтичат от пренебрегването на основното изискване на атрибуцията — комплексния подход, т. е. съпоставяне на всички възможни компоненти за и против дадено авторство. Научният подход изисква — подчертава Фурнаджиева — при съмнения и недостатъчно доказателства съответните творби да се отделят в специален дял на същите томове, в които са безспорните.

Пример за атрибутивен анализ в сборника е статията на Стефан Елевтеров, който излага съображенията си върху евентуално Яворово авторство на четири стихотворения, публикувани в сп. „Листопад“ на 26 януари 1914 г., кн. 20, с. 141, под заглавие „Трилистие“ (цикъл стихотворения: „Утро“, „Ден“, „Нощ“), и стихотворението „Сиротник“. Доказателственият материал, логически убедителен, сочи повече хипотезен и по-малко документален характер.

Статията на Жак Ескенази е посветена на преводаческата дейност на Яворов. Авторът разглежда Яворовия дебют като преводач и прави анализ на двете първи творби, преведени от поета по поръчка на Георги Бакалов — стихотворенията „На Лидия Фигнер“ от А. Л. Боровиковски и „Петру Алексееву“ от С. С. Синеуб. Анализът на Жак Ескенази показва преводаческото умение на Яворов, което се изяснява още при първите му преводи. Работата на Ж. Ескенази върху тези първи прояви на Яворов като преводач със своите изводи показва, че е необходимо да бъде обърнато по-голямо внимание на Яворовото преводаческо дело, защото в случая не количествената му страна е определяща.

Голяма част от авторите в сборника се спират на особеностите на творческия процес у Яворов, изследват го от различни страни и гледни точки. Освен идейно-естетическите оценки в статиите на Г. Цанев, П. Зарев, П. Диневков, в които разглеждането на тези особености е подчинено на дистанцираната мащабна оценка с оглед мястото на Яворов като явление в историческия литературен процес, налице са и изследвания с по-директни изводи в това отношение. Разбира се, алтернативата тук е съвсем условна, защото отличителните признаци на отделните са естествено разнообразни както по предврателен замисъл, така и по обективните си крайни резултати. Наблюденията върху творческия процес у Яворов са осъществени от различните участници на различни в качествено отношение изследователски равнища, с различен коефициент на новото в тях, но присъствието им в сборника е оправдано от стремежа към монографизъм. В едни от работите преобладава информационният елемент (Велчо Велчев „Яворов и руската революция 1905–1907 г.“, Зл. Хлебарова, „На нивата и творческия процес у Яворов“ и др.), в други дори и такива привидно посветени на определена творба, натежава идейно-естетическата литературоведска оценка със стремежа към концептуално и основополагащи изводи.

В своята статия „Сфинкс“ от Яворов и символистическата поетика“ С. Хаджикосев разглежда приноса на Яворов в поетиката на европейския символизъм и аргументирано изгражда концепцията си за мястото на поета в неговата литературна съвременност. До голяма степен доказал качествата си на ерудиран интерпретатор на европейския и българския символизъм и модернизъм, С. Хаджикосев ни убеждава в своите изводи, основани на отлично боравене с литературните факти и явления и възможностите му за компаративни експертизи с богат доказателствен материал. Като анализира поетиката на стихотворението „Сфинкс“, безспорно свързана с естетиката на символизма, авторът отчита оригиналността на това „рядко привличало погледите на изследователите“ стихотворение, която се състои в богатия мисловен потенциал и в особеното емоционално въздействие на Яворовите поетически средства.

Що се отнася до изводите му за мястото на Яворов в неговата литературна съвременност, те пряко кореспондират с преходната статия в сборника „Възникване на символизма в българската литература“ от Стоян Илиев. Той се спира пространно върху литературно-историческия момент у нас в началото на века и очертава мястото на Яворов като основоположник на символизма в българската литература. Ст. Илиев засяга този въпрос в неговия полемичен план — Яворов или Траянов — и го разрешава така, както предполага диалектичното отношение и историческата дистанция: като търси зад индивидуалните творчески изяви онези обществено-исторически и литературни процеси, които подпомагат и обуславят тяхната поява.

Дистанцията на времето издига изследователските стремежи над дребното и конкретното и без да бъдат пренебрегвани литературните факти и явления, съвсем естествено те попадат под друг зрителен ъгъл, преценяват се съвременно, всеобхватно и обобщено. И двамата автори стигат по свои пътища в зависимост от поставените си задачи до основания в наше време исторически извод, че възникването и развитието на българския символизъм и модернизъм е процес, който не само моделира творческата индивидуалност, но и сам е моделиран от нея.

Подчертано приносен характер в осмислянето на естетико-философския характер на Яворовата лирика има споменатото в началото изследване на Петър Велчев — „Един и същ на битието с урагана...“ (Към философския модел на Яворовата лирика).“ Авторът недвусмислено и категорично заявява, че Яворов е „преди всичко поет-мислител“, който „се домогва до едно художествено виждане на битието като цяло“, че той е „първият наш поет, за когото философската проблематика става основен импулс на творчество“, че у него е „много силен гносеологичният елемент на възхищението, жаждата за познание, за разгадаване тайната на живота“. Новият прочит на Яворовата лирика от П. Велчев се състои не само в аксиологичното извличане на тезите, но и в изследователския стремеж към проникване навътре в Яворовата поетична вселена, където „вещите получават нови имена“. Авторът също разглежда отношението между Яворов и традициите (минали и бъдещи по отношение на поета), но отглася по-голямо внимание върху характера на неговото новаторство, разглежда го като явление на своеобразно, непознато преди него естетическо съзнание. Той посочва как са осмислени и претворени от Яворов такива основни философски категории като истина, ирационално, битие, небитие и пр. и установява, че у поета е налице „стремеж към създаване на своеобразен лирико-философски модел на света“, чийто метод е диалектиката. В хода на своето изложение авторът прави интересни изводи, паралели и противопоставяния, полемизира с мнения, които за мно-

зина са установени и нетърпящи ревизиране. Едно от големите достойнства на работата на П. Велчев е отличното боравене с категориалния апарат на двете науки — литературознанието и философията, — което му помага с лекота да открива техните допирни и пресечни точки, осъществявани в езика и стиха на Яворов. Изследването на П. Велчев е постижение в яворовознанието и личните му историко-теоретически и критически литературни търсения. То, както и следващото, на което ще се спира — „Раздвоеният и единният Яворов“ на Никола Георгиев, — са сред открояващите се в сборника.

При Н. Георгиев в още по-голяма степен се наблюдава неангажирането с предишни авторитетни мнения, противопоставянето на като че ли установени веднъж завинаги истини. Авторът поставя на преценка един от най-дълго дискутираните проблеми, свързани с творчеството на Яворов — проблема за неговото раздвоение и единство. Той е решително против „делителните линии в творчеството на поета да се търсят и очертават между периоди във времето и между групи стихотворения. Особеностите на това творчество и на съвременния литературен момент ни подтиква да ги потърсим и вътре в отделната творба.“ Цялото изложение на Н. Георгиев е насочено към този основен заключителен извод, подкрепен с научна добросъвестност и последователност от един блестящ анализ на едно от най-популярните Яворови стихотворения „Две хубави очи“.

Конкретно насоченият анализ не ограничава обсега на литературноисторическото и теоретическото изследване. Авторът теоретизира по такива проблеми като мястото на заглавието в литературната творба, особеностите на „лирическия“ и „епическия“ човек, по особеностите на лирическата форма „рак“ и т. н., които, така изброени, едва ли биха дали представа колко са на мястото си в хода на изложението. Анализът на творбата е ориентиран в две посоки — навътре към нейните дълбини и навън към мястото ѝ в защитаваната от изследователя художествена цялост на стихосбирката „Подир сенките на облаците“. Н. Георгиев нарича своята работа „опит да разгледа творбата в единството между значенията, които тя назовава, и значенията, които поражда и неназовано внушава“. Неговият анализ е образец за проникване в диалектичното единство съдържание — форма. Никъде авторът не го разкъсва, не го разглежда самоцелно, като се има пред вид, че става въпрос за творба като „Две хубави очи“, която традиционно се е възприемала „сентиментализирано“ като „чисто любовно стихотворение“ и като виртуозна форма, „игра със словото и стиха и нищо повече“.

Психологическата линия (една от традиционните в изследването на Яворовото творчество) е застъпена в сборника чрез статията на Никола Гайдаров „Психологически осо-

бености в творческия процес у Яворов“. Тя свидетелствува за това, че авторът на предизвикалата наскоро оправдан интерес книга „Житейската драма на Яворов“ разширява обсега на своите психологични изследвания върху поета и неговото творчество. Докато в книгата си той се интересуваше предимно от психологията на личността и нейното вътрешно и външно, духовно и социално битие, в статията си поставя нови въпроси, свързани с най-деликатната област на човешкото битие — творческия процес. Статията на Гайдаров (както и книгата му) е остро полемична. Той води полемика както с представителите на идеалистическите психологически теории на миналото, които са търсели прояви на патологична психика у поета, така и срещу съвременни психологически наблюдения, които разглеждат схематично и опростено Яворовото творчество в тази светлина, като свеждат най-често психологичната основа на творческия процес у Яворов до усещанията, т. е. до елементарната основа на човешката психика. Основните изводи на Н. Гайдаров съдържат идеята, че при разглеждането на психологичните особености на творческия процес у Яворов трябва да се борави с психологически категории от най-висш разред, каквито представляват възприятията, представите, необикновената творческа фантазия и въображение. Авторът отхвърля категорично теорията за халюцинациите като непочиваща на научна основа. И тук, както и в книгата си, Н. Гайдаров доказва своите качества на ерудиран, дълбоко вникнал в изследвания материал полемист, който прави своите наблюдения и изводи аргументирано и от позициите на научното познание.

Едва ли някой е писал по-темпераментно за Н. Гайдаров и неговата книга от Кръстю Куномджиев, чиято статия „Трагедията на Яворов като културно-историческа стойност“ откри пътя на книгата към читателите. Със своя концептуален характер и полемичен тон тя също заема полагащото ѝ се място в сборника.

Последната статия „Словашки преводчески и критически интерпретации на Яворов, или от автора към героя“ представя словашкия българист и преводач на Яворов Ян Кошка. Автор на изследвания върху българския модернизъм, Ян Кошка и в тази статия, макар и конспективно, се спира на невралгични моменти, свързани с историко-теоретичното осмисляне на това явление у нас. Разбира се, всеки може да приеме или не неговите изводи, но винаги е полезен погледът отстрана, съизмерването на домашните с чуждите критерии и оценки.

И за отделните статии, и за сборника като цяло естествено би могло да се каже още много, да се разгледат те и по друг начин. Но от изложеного дотук, струва ми се, става ясно, че не приваждам всички статии към еднакъв качествен знаменател и мисля, че

всяка заема достойно място в сборника и осветлява една или повече страни от богатото на въпроси и проблеми Яворово присъствие в нашата литература. Освен това целта ми беше не толкова да изтъквам разликите в качествените равнища на отделните статии, колкото да проследя и изтъкна онези моменти в тях, които ги свързват и определят монографичния и приносен характер на сборника като цяло.

Надежда Александрова

„БЪЛГАРСКА ВЪЗРОЖДЕНСКА ЛИТЕРАТУРА“
от ИВАН РАДЕВ. С., „Наука и изкуство“, 1980

Втората книга на Иван Радев като че ли свидетелствува за известно преместване в интересите му на литературовед. След очерка за една от най-интересните фигури в литературната ни наука — Б. Пенев — той се насочва към възрожденската литература. Но преместването е само привидно: първата книга е методологическо „въведение“ към втората и бъдещите му усилия. В подтекста на „Българска възрожденска литература“ се чувствувва желание за преодоляване и допълване на някои от постановките в капиталния труд на Б. Пенев, пък и на съвременното разглеждане на литературата ни от периода на Възраждането. Това е, струва ми се, силата, която обединява изследванията, поместени в „Българска възрожденска литература“.

Основен, най-често разглеждан и пряко свързан с националния ни характер и националната ни култура е въпросът „За забавеността на ренесансовия процес у нас“, с разглеждането му започва и Радев. Проблемът е поставен в широк исторически контекст (XV—XIX в.). Излизайки от един здрав и оправдан в случая консерватизъм, авторът оспорва крайностите на тезата за ренесансовия характер на българската култура преди XVIII в., без да отрича новото в нея, което обаче не надхвърля етапа на „зародиша“.

Търсейки причините за забавеното развитие, Радев не отхвърля тезата на Е. Георгиев за прекъсването на ренесансовия процес у нас поради преместването на центровете на европейската търговия към Атлантика и Балтика, но насочва поглед към историята ни. Робството, посочвано като причина за нещастията на българския народ още от Пайсий, тук е разглеждано аналитично, с комплекс следствия, определящи забавеността на развитието ни. С материалистическа непредубеденост Радев се спира на няколко проблема: премахването на българската аристокрация, ранната демократизация (за която българската култура като че ли не е подготвена), късното актуализиране на съдбата на България в общоевропейски контекст, изпускането на важните за европейските народи XV и XVI в., липсата на ренесансово движение у